

MATURÎDÎ'NİN DİN ANLAYIŞINDA HOŞGÖRÜ

Mehmet Saffet SARIKAYA*

Giriş

Müslüman olmadan önce Türklerin sahip oldukları Geleneksel Dinlerine istinaden farklı din mensupları ve diğer insanlarla ilişkilerinde, başka milletlerde görülmeyen bir hoşgörü anlayışına sahip oldukları bilinmektedir. Bu hoşgörü anlayışını Geleneksel Türk dininde temellendiren iki inanç değeri vardır: Evrensel Tanrı anlayışı¹ ve bu anlayıştan hareketle bütün âlemin, dolayısıyla içindekilerin Tanrının yaratmasından dolayı belli bir saygıyı hak etmeleri. Bu iki değere göre dünya görüşlerini oluşturan ve din anlayışlarını şekillendiren Türklerin inançlarında Tanrı, tek ve evrensel olarak herkesin ve her şeyin Tanrısıdır. Her şeyi O yaratmıştır. Her şey O'nun mülkünde ve iradesindedir. Buna bağlı olarak yaratılmışlar da Tanrının eseridir, sırf bundan dolayı belli bir saygıyı hak ederler. Geleneksel Türk dininde çeşitli tabiat kültürlerinin tezahüründe bu kabulün izleri görülebilir. Bu anlayışın bir uzantısı olarak diğer insanların da aynı Tanrıya inandığını kabul eden Türkler arasında komşularının dinlerine ilgiyi, özellikle Batıya doğru nüfus hareketlerinin başladığı zamanlardan itibaren farklı dinlere yönelik ilgiyi gözlemlemek mümkündür.

Türklerin İslam'la olan karşılaşmaları ve ilerleyen dönemde İslam'ı benimsemelerinde eski din anlayışlarının etkin olduğu, hatta İslam'ı benimseyen Türklerin geçmişten gelen millî kimliklerini koruyabildikleri kabul edilmektedir. Türkler, İslamlaşma süreçlerinde büyük ölçüde kendi anlayışlarına uygun düşen Hanefî, Hanefî/Mâtürîdî din anlayışını benimsemişlerdir. Özellikle Hanefî/Mâtürîdîliğin Türklerin dışındaki milletlerde çok fazla yayılma imkânı bulamayışı, kimi zaman Mâtürîdîliğin Türklere has bir mezhep olarak görülmesine yol açmıştır.²

Biz de bu bildirimizde Mâtürîdîliğin kurucusu kabul edilen Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî (333/944)'nin din anlayışında geleneksel Türk dininden

---

* Prof. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi, ISPARTA, mss@ilahiyat.sdu.edu.tr

¹ Ünver Günay, "Anadolu'nun Dinî Tarihinde Çoğulculuk ve Hoşgörü", *Erdem Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı*, c.8, S, 23, I, Ankara 1996, 193-194.

² Örneğin, Yusuf Ziya Yörükân, Mâtürîdîliği "Türk Sünniliği" olarak nitelemiştir. *İslâm Akâid Sisteminde Gelişmeler*, nşr. T. Yörükân, Ankara 2001, XXXIV. Ayrıca krş., Hanefî Özcan, "Türk Din Anlayışı: Mâtürîdîlik", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, haz. S. Kutlu, Ankara 2003, 295-304.

kaynaklanan bir hoşgörü anlayışının izlerini araştıracağız. Burada yukarıda bahsettiğimiz iki unsuru birebir takip etmeyeceğimizi, bunu görme şansımızın da olmadığını belirtelim. Zira şüphesiz İslam’la birlikte yeni bir din ve din anlayışı söz konusudur. Kastettiğimiz durum, yeni din mensuplarının geçmiş din ve geleneklerinden bazı unsurları yeni dine taşıyabildiklerine dair sosyolojik tespittir. Bu nakilde şüphesiz anlayışlar ve olgular aynı kalmayacak yeni dinin benzer öğeleriyle şekillenecek ve ifade edilecektir. Dolayısıyla bizim İmam Mâturîdî’de araştıracağımız şey, onu eskiye rabt etmek değil, Türkleri ya da Mâturîdîliği diğer Müslüman milletlerden ve mezheplerden farklı kılan hoşgörülü tavırlarının temelleri olacaktır. Burada zaman zaman Eş’arilerden, Haşevilerden, Haricilerden, Mutezileden, Şia’dan farklı olduğunu ifade ettiğimiz Mâturîdîliğin dinî hoşgörü anlayışını ve bu bağlamda “ötekileri” muhatap alma üslûbunu kurucusunun şahsında incelemeye gayret edeceğiz. Bunu yaparken İmam Mâturîdî’ye nispeti kesin olan iki temel esere³, özellikle ilgili ayetlerin yorumuna bakacağız ve değerlendirmelerimizde güncel çalışmalardan istifade edeceğiz. Daha sonra Mâturîdî’nin çeşitli din ve mezheplerle ilgili ifadelerinden konunun somut boyutunu ortaya koymaya çalışacağız.

Din Anlayışı

Mâturîdî’nin *Te’vilat*’ından söz konusu ayetleri incelediğimizde yukarıda ifade ettiğimiz iki hususla karşılaştığımızı söyleyebiliriz. Mâturîdî’nin din kavramına yüklediği anlam doğrudan *tevhidi*, Allah’ı birlemeyi ifade eden evrensel bir din anlayışıdır. Mâturîdî sistemini bu temel doğrultusunda gerçek ve halis din, bu dini oluşturan metodik temeller, din-şariat ayrımı, iman amel ayrımı üzerine oluşturmuştur. Allah’ın rahmetinden ve adaletinden söz eden ayetlerin yorumunda ise diğer insanlara bakışın ipuçları saklıdır.

Konumuzla ilgili akla gelen ayetlerden ilki;

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ

(Bakara, 256) Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır

ayetidir. Mâturîdî ayetle ilgili yorumunda, “zorla kabul edilen şeyin din olmadığını hatta iman bile olmadığını” naklettikten sonra,⁴

³ Ebû Mansur el-Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, nşr. B. Topaloğlu-M.Aruçi, Ankara 2003, *Kitâbu't-Tevhid Tercümesi*, çev. B. Topaloğlu, Ankara 2002; *Te’vilâtü'l-Kur’an*, I-X edit. B. Topaloğlu, İstanbul 2005-(eser henüz tamamlanmamıştır); *Tefsîru'l-Kur’ani'l-Azîm Te’vilât-ı Ehli’s-Sünne*, nşr. Fatma Hayme, I-V, Beyrut, 2004. Eserler *Te’vilât* diye gösterilecek ancak ikincisi naşiriyle birlikte zikredilecektir.

⁴ *Te’vilât*, II, 159. Mâturîdî imanın yeriyle ilgili şu yorumu yapar: “İmanın cebr ve zorlamayla gerçekleşme ihtimali yoktur. Çünkü iman kalbî bir eylemdir. Zorlama ise kalbe etki etmez. Kişi diliyle imanını ikrar etse

(Hacc, 78) din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi

ayetine işaretlerle, “İslam’ın (rüşd), Allah’ın inkarından (ğayy)⁵ ayırt edilmesinden sonra dinde zorlamanın olmadığını” ifade eder. Çünkü din zorlamayla değil açık seçik olduğu için kabul edilir. Nitekim bu kabulle birlikte Müslüman olanlara tâatler zorla yaptırılamaz. Bilakis Allah bu tâatleri onlara sevdirebilir.⁶

Ayetin yorumunda dinin iman işi, imanın ise kalbî bir eylem olduğunu ifade ile kalplere asla baskı ve zorlama yapılamayacağını belirtilmektedir.

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ

(Kehf 29) “De ki, Hak Rabbinizdir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkar etsin”

Ayetin yorumunda Mâturîdî öncelikle, İsrâ, 7 ve Fussilet 41. Ayetleri de zikrederek yapılan amellerin başkası için değil sadece kişinin kendisi için olduğunu belirterek, kişinin filleriyle ilgili sorumluluğuna vurgu yapar. Sonra Rasulüllah’ın ifadesiyle; “Şüphesiz ben risâletimi size açıklıyorum. Sizi İslam’a girmek için zorlamam, dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin” diyerek iman etmenin de inkâr etmenin de kişinin tercihi ve iradesiyle olacağını, yaptığı tercihe göre karşılığını bulacağını ifade eder.⁷

Burada Mâturîdî’nin açıkça iman-amel ayırımından hareket ederek Mürciî/Hanefî geleneğe uyduğunu görmekteyiz. Çünkü böyle bir ayırım beraberinde iman konusunda inananların eşitliğini getirmektedir. Nitekim bu inanç, olduğu ilk dönemlerde kendilerini mümin saymayan, ikrarlarına rağmen imanları konusunda şüphe ızhar eden, en küçük amelsizliği imansızla eş değer kabul edip dışlayan Haricî zihniyeti ve Emevî resmî otoritesine karşı duruşu ifade etmekteydi. Bu karşı duruş Ebû Hanîfe, öğrencileri ve takipçileriyle birlikte sistematik bir yorumla hukukî eşitliğe dönüşmüştür.⁸ Yani Allah’ın dinini kabul eden herkes dünyevî hayatında Müslüman olarak kabul edilir, çeşitli gerekçelerle diğerlerinden ayırt edilmez ve Müslüman muamelesine tabi tutulur.

Öte yandan İmam-ı Mâturîdî’nin tâatler konusunda da inananlara baskı yapılamayacağı ifadesi ideal bir yorum olarak görünmektedir. Çünkü iman sahiplerine tâatlerin sevdirdiği,

---

bile kalbiyle inanmadıkça mümin olmaz.” *Te’vilât*, VII, 114-115. Ayrıca krş, Hanefî Özcan, *Mâturîdî’de Dinî Çoğulculuk*, İstanbul, 1995, 82-83.

⁵ Hasan Şahin, *Mâturîdî’ye Göre Din*, Kayseri 1987, 39.

⁶ *Te’vilât*, II, 159-160.

⁷ *Te’vilât*, IX, 50-51.

⁸ Benzer yorumlar için bkz., M.Zeki İşcan, “İslam Düşüncesinin Entelektüel Temellerinin yeniden Yorumlanmasında Mâturîdî’nin Katkısı”, *EKEV Akademi Dergisi*, yıl, 12, S, 34, Kış 2008, 18-19.

bu sevginin sonucu tâatlerin ifa edileceği belirtilir. O,

أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ أَقْتَدِهِ

(En'am,90) İşte o peygamberler Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy.

Ayetinin yorumunda “*Namazı, orucu, zekatı terk eden için dall/sapık denilmez. Ancak hudanın zıddını din edinenler için “dall” denilir.*”⁹ Diyerek konuyla ilgili tavrını teyit etmekte; tâatler konusunda da inananların zorlanamayacağını ifade etmektedir.

Mâturîdî'nin Bakara 256. ayetin yorumunda yaptığı asıl vurgu ise dinin kalbi bir eylem olarak açık seçik olduğu ve *rüşd* ve *ğayy*'in ayırt edilmesinden sonra insanların asla din konusunda zorlanamayacaklarına yaptığı vurgudur. Burada onun *dinden* ne anladığına bakmak gerecektir. O, En'am 90. ayette uyulması emredilen “el-huda”nın “*kendisiyle din edinilen şeyin adı*”¹⁰ olduğunu söyleyerek şöyle devam eder: “*Bu da bütün peygamberlerin tek bir din üzere olduğuna delildir. Bu din neshe ve tağyire muhtemil değildir. Şura, 13. ayette buna işaretler. Şüphesiz din tekdir ve neshe ihtimali yoktur, ancak şeraitler çeşitlidir ve neshe muhtemeldir.*”¹¹ Burada işaret ettiği Şura 13'de ise “din” kelimesinin Kur'an'da “*ceza (Fatiha 3), hükm (Yusuf 76), mezhep ve inanılan şeyler (Kafirun 6; Ali İmran 19)*” anlamına geldiğini” ifade ederek, ayette son anlamın, mezhep ve inanılan şeyler anlamının kastedildiğini belirtir.¹²

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ

(Şura 13) «Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin» diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahy ettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı.

Maturide devamla şöyle der: “*Nuha verilen din diğer peygamberler için de zikredildi. Bu da, Allah'ı birleme ve kulluğu O'nun için yapmaktır.*”¹³ *Enbiya ve rusülün hepsi sadece Allah'ı birlemeye çağırmak için ve kulluğu Ona has kılmak için gönderilmişlerdir. Şeriatlar*

⁹ *Te'vilât*, V, 137.

¹⁰ *Te'vilât*, V, 137. هو اسم ما يدان به

¹¹ *Te'vilât*, V, 137.

¹² *Te'vilât*, F. Hayme neşri, IV, 397.

¹³ و هو التوحيد لله تعالى والعبادة له

Fatiha 3. ayetin yorumunda bu tanımın bir açılımı yapılır: “Kulun bütün ibadetlerinde Allah'ı tek mâbud olarak tanınması ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmaması gerekmektedir. Böylece kul hem ibadette hem de diğer bütün dinî davranışlarında tevhid ilkesini uygulamış olur.” *Te'vilâtul-Kur'an'dan Tercüme*, 17. Enam 153. ayetin yorumunda ise “Peygamberlerin delillere ve burhanlara davet ettikleri; dinin aslının Allahın birleşmesi ve Onu kulluk ve uluhiyette kalblerin ortaklıktan uzak ihlası olduğu” ifade edilir. *Te'vilât*, V, 258.,

ve ahkâmda ihtilaf edilebilir. Çünkü

Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik.(Maide 48)

*Buyrulmuştur.*¹⁴

Burada Mâturîdî;

1. Dini, Allah'ı birlemek ve sadece O'na kulluk etmek olarak tanımlamakta;
2. Dini bütün peygamberlere gönderilen ve insanlara tebliğ etmeleri istenen değişmeyen bir şey olduğunu kabul etmekte;
3. Peygamberlere gönderilen şartların değişebileceğini belirtmekte ve bunu imtihan vesilesi olarak görmekte;¹⁵
4. Böylece açıkça din-şeriat ayrımı yapmaktadır.¹⁶

Mâturîdî tevhid dinini bütün peygamberlere isnat edip değişmezliğini kabul ettikten sonra dinin değişmezliği bağlamında fitrîliğe ve doğruluğuna vurgu yapar. O, *hanîf*, *halis*, *muhlis* ifadelerin "*Hakka ulaştıran*"¹⁷ anlamında hak dini, tevhid dinini ifade ettiğini belirtir.¹⁸

(Yunus 105) Hanîf olarak yüzünü dine çevir; sakın müşriklerden olma.

Ayetinin yorumunda tevhid inancını vurguladıktan sonra devamla "*Yaratılışının şahitlik edeceği şeye kendimi döndürmekle emr olundum. Çünkü her nefsin yaratılışı Allah'ın birliğine şahitlik eder.*"¹⁹ Diyerek dinin fitriliğini *hanîf* kavramı çerçevesinde dile getirmektedir. Ancak o, bütün insanların kendilerini hak din üzere kabul ettiklerinin de farkındadır.

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ

(Enam, 159) Dinlerini parça parça edip guruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır.

"Buradaki "ayrılık" hakiki manadadır. Çünkü bütün din sahiplerinin yanında kendi dinleri Allah'ın dinidir. Hiç birisi de Allah'tan başkasının dini üzerine olduğunu söylemezler.

¹⁴ *Te'vilât*, F. Hayme neşri, IV, 398.

¹⁵ "Ancak imtihanın üstünlüğü için şeriatların biri diğerini nesh eder. Allah için kullar, kendileri hakkında irade edilen şekilde çeşitli imtihanlarla denirler." *Te'vilât*, IV, 246.

¹⁶ Mâturîdî'de din-şeriat ayrımıyla ilgili detaylar için bkz., Hanefi Özcan, *Mâturîdî'de Dinî Çoğulculuk*, 54-77; Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî", *İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, 39-43; M. Zeki İşcan, *agm*, 14-17.

¹⁷ "Hanîfen, muhlisan, mailen ilel hakkı demektir." حانيفاً و مخلصاً مانلاً الى الحق

¹⁸ *Te'vilât*, IV, 49. V, 258. Ayette "sırat- müstakîm" açıklanır. Halis ve Hak din hakkında krş., Hasan Şahin, *Mâturîdî'ye Göre Din*, 12-15; Hanefi Özcan, *Mâturîdî'de Dinî Çoğulculuk*, 50-53.

¹⁹ *Te'vilât*, VII, 120.

«Onlara, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz»derler, Zümer,3.

Bunlar, Allah katında bizim şefaatçılarımızdır, diyorlar. Yunus 18.

Onlar kendilerince Allahın dinine tutunduklarını zannediyorlar fakat hakikatte Allahın dininde tefrika oluşturuyorlar, bu da Allahın dini değildir.”²⁰

Bu yorumlarda, inanan her kimsenin kendi inandığının doğruluğuna vurgu yaptığını ve bunu meşrulaştırıcı söylemler geliştirdiğini tespiti son derece isabetli ve yerindedir. Müşrikler, Allah’a yakınlaşmak için putları kullandıklarını söylerken kendilerinin de Allah’ı kabul ettiklerini ifade ile hak din üzere olduklarını iddia etmektedirler. Oysa onların yaptığı dinde ayrılıktan başka bir şey değildir. Nitekim aynı olgu Ehl-i Kitab için de geçerlidir. “*Buradaki ayrılık, Rasullerin ve enbiyaların zamanında Allah’ın dinine uyduklarını fakat sonra bu dinden ayrıldıklarına haml edilir. Bakara 89 ve Ali İmran 6. Ayetler buna işarettir.*”²¹ Çünkü onlar da kendilerine tebliğ geldikten sonra zamanla doğru inançlardan sapmışlar, daha sonra kendilerine doğrular geldiğinde bunu inkâr etmişlerdir. Bu durum ayrılığın bir başka boyutunu gösterir.

Sen asla onlardan değilsin

*“Sen onların dininden değilsin. Çünkü onlar atalarının dinini taklit ediyorlardı. Senin dinin ise deliller ve burhanlar dinidir. Dolayısıyla sen hiçbir şeyiyle onların dininden değilsin,”*²²

Bu olgunun sebebi olarak Mâturîdî yine son derece isabetli bir tespitte bulunur: *Atalarının dinini taklit.* İnsanlara her ne kadar fitraten bir Hak din algılaması verilmişse bile onlar ilk doğumlarından itibaren ebeveynlerinin yanında oldukları için ilk dini bilgilerini de çoğu kere taklit vasıtasıyla ebeveynlerinden öğrenmektedirler. Büyüdüklerinde dinlerini delil ve burhanlarla güçlendirmedikleri için kolayca taklitçi bir zihniyetle, gelenekleşen dinlerini devam ettirmeye meyletmişlerdir. Geleneklerin değişime açık olması ise zamanla din anlayışlarında değişmeyi ve Hak dinden uzaklaşmayı doğurmuştur. Oysa gerçek tevhid dini delil ve burhana dayanır.²³ Delil ve burhanın kaynağı ise akıldır. Delil ve burhan akılla ayakta durur. Aklına uyan dinini korur.²⁴

Mâturîdî, değişmezliğini vurguladığı fitrî din, hak dinin hangisi olduğu sorusuna cevabı da yine Kur’an’dan bulur:

---

²⁰ *Te’vilât*, V, 258, 271.

²¹ *Te’vilât*, V, 271.

²² *Te’vilât*, V, 271.

²³ *Te’vilât*, V, 271.

²⁴ Hasan Şahin, *Maturudi’ye Göre Din*, 15-17.

وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ

(Ali İmran, 85) Kim, İslâm'dan başka bir din edinirse, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette ziyan edenlerden olacaktır.

Mâturîdî şöyle der: “Edinmek talep etmek demektir. “Kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek” ifadesi, sanki kişiyi bundan nefye müstenittir. Zira din edinmekten maksat Allah Teâlâ’ya yaklaşmaktır.”²⁵ Ayet, İslam’dan başka din edinenlerin iyilikleri ve amelleri boşa gider anlamını taşımakta; İslam’dan başka din için yapılan talep için uğraşmanın kabul edilmeyeceği; Allaha yaklaşmak için putları vb.lerini din edinenlerin bunlarla yakınlık kuramayacakları; gerçek gayretin, hak dini talep için sarf edilmesi gerektiğini haber vermektedir.²⁶ İhlas, da Allahın dinine benimseme ve onda devamlılık yolunda çaba ve enerji sarf etmek demektir.²⁷

Mâturîdî bu yorumundan sonra kâfirlerin kendi dinlerine İslam adını vermediklerini “İslam”ın sadece Allah’ın dini olarak tevhide inananların benimsedikleri dinin adını olduğunu vurgular.²⁸

Bütün bu yorumları değerlendirdiğimizde, Mâturîdî’nin kabul ettiği evrensel dinin sınırlarını şöyle çizebiliriz: Din, insan fitratına uygun hak din, hanîf din, halis din diye nitelenen, bütün peygamberlere gönderilen, Allah’ı birlemeyi ve kulluğu O’na has kılmayı içeren, her türlü dinî eylemi tevhide yönelten, her türlü şirki reddeden, tağyîr ve tensîhe imkânı olmayan, delil ve burhana dayanan, adı *İslâm* olan tevhid dinidir. Tevhid eksenli bu dinin, Hz. Adem’den itibaren Hz. Muhammed’e kadar insanlara değişmez bir şekilde tebliğ edilmesini dikkate alırsak, onların kulluğuna davet edildiği Allah’ın, her şeyin yaratıcısı ve herkesin Rabbi evrensel tek Tanrı olduğu anlaşılır. Bu kabul Türklerde rastlanan evrensel Tanrı kabulüyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Nitekim yakın tarihte yapılan bazı araştırmalar konuyla ilgili azımsanmayacak bir materyale sahiptir.²⁹ Dolayısıyla İmam Maturîdî, yaşadığı toplumun maşeri vicdanında ma’kes bulan ulûhiyet anlayışını, Kur’an’ı esas alarak ve İslâm dairesi içinde kalarak sistematik bir şekilde dile getirmiştir. Bu anlayış, onun çoğulculuk bağlamında şirki ifade etmeyen dinî anlayışlara karşı dengeli ve hoşgörülü bir şekilde yaklaşmasına imkân sağlamıştır.

²⁵ Ayet aynı bağlamda (Maide, 5) “Kim imanı inkâr ederse, şüphesiz amelleri boşa gider.” Ayetiyle birlikte değerlendirilerek, buradaki imandan maksadında İslam olduğu vurgulanmaktadır, *Te’vilât*, II, 352.

²⁶ *Te’vilât*, II, 352.

²⁷ *Te’vilât*, VIII, 121. Ayrıca krş., Hasan Şahin, *Mâturîdî’ye Göre Din*, 14.

²⁸ *Te’vilât*, II, 352.

²⁹ Örneğin bkz., Hikmet Tanyu, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara 1980.

Rahmet ve Adalet Anlayışı

İmam Mâtûrîdî’de hoşgörü bağlamında ele alacağımız diğer konu ise insanlara rahmet, adalet, şefkat ve merhametli davranmayla ilgili tavrıdır.³⁰ O, Fatiha suresinin özelliklerinden bahsederken, Cenâb-ı Hakk’ın *Allah* ve *Rahman* adlarını bu sure ile kendine has kıldığını ve *Rahman* adının tecellisi olan rahmetiyle inananların kurtuluş ve mutluluğu eriştiğini, tehlikelerden korunduğunu belirttikten sonra “*Cenâb-ı Hakk’ın engin rahmetinin bir tecellisi de yaratıkların birbirlerine gösterdikleri şefkat ve merhameti yaratmış olması şeklindedir.*”³¹ Diyerek yeryüzündeki canlıların -dolayısıyla insanların- arasındaki sevgi, şefkat ve merhameti Allah’ın Rahman adının bir tecellisi olarak görmekte, Yunus’un dilinde “*Yaratılanı hoş görürüz yaratandan ötürü*” dizesinin adeta metafizik arka planını göstermektedir. Nitekim Mâtûrîdî’nin rahmeti ifade eden şu ayeti yorumu da aynı doğrultudadır:

فِيمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لَبِثَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ
وَسْأَوْرُهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

(Ali İmran, 159) O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever.

“*Haberde geldiği üzere insanın mahlûkata rahmetle davranması gereklidir: Hz. Rasûl ashabına: “Birbirinize rahmet edinceye kadar cennete girmeyeceksiniz” “Biz rahmet edenlerdeniz Ya Rasûlallah!” Denilince, buyurdu ki; “Kişinin oğluna veya kardeşine rahmet etmesi değil, bilakis bazınızın bazınıza rahmet etmesidir.” (Müstedrek, IV, 185) “Küçüğümüze rahmet etmeyen büyüğümüze saygı göstermeyen bizden değildir” (Tirmîzî, Birr, 15). “Yeryüzü ehline merhamet etmeyene sema ehli de rahmet etmez” (Keşfü’l-Hafâ, I, 119).*”³² O’nun naklettiği haberlerden şefkat merhametin yakın akrabaya, toplumda herkesin birbirine, tanıdığına-tanımadığına, küçüğe-büyüğe, vb. gösterilmesinin gerekliliğini vurguladığı anlaşılmaktadır.

Musa ve Harun (as) buyrulan;

(Taha,44) “Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, aklını başına alır veya korkar.”

³⁰ Burada, konumuzla ilgili gibi görünen insanların bir arada yaşamasını ifade eden Maide 54, Hucurât, 11, 13 gibi sosyolojik yorumlara açık bazı ayetlerde işimize yarar yorumlara rastlamadığımızı belirtelim.

³¹ *Te’vilâtul-Kur’an Tercümesi*,9-10.

³² *Te’vilât*, II, 457.

Emrini ise; “Sözde yumuşaklık, sözde katılığa göre kalplere nüfuzu kolaylaştırır, kabulü süratlendirir, tâate yöneltir. Allah Teâlâ Rasullerine mahlûkata iyi muamelede bulunmak, şefkat ve merhametle yumuşak davranmak emrini zahirde bütün insanlara yapmaktadır, bunu kalplerde ülfetin artma ve birliğin sebebi; sözde sertlik ve kabalığı ayrılık sebebi kılmaktadır.” Diye yorumlar.³³

(6/Enam,133) Rabbin zengindir, rahmet sahibidir.

Ayetindeki *Zü'r-rahmeti* “Mahlûkatı yarattığında, bazılarını bazılarından faydalanmaları ve meta’lanmaları için yarattı. Onların yaratılışı ancak kendilerinin faydalarındadır.” Diye yorumlayarak şefkat ve merhametin canlıların birbirleriyle ilgili fayda ilişkisine mebni olduğuna işaret eder.³⁴

İnsanlara gösterilen merhametin en açık tezahürü adaletli davranmaktır. Mâturîdî adaletle ilgili ayetlerde, tavrını çok açık ortaya koyar:

لَا يَنْهَاكُمْ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ
اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

(Mümtahine, 8) Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever.

“Muhtemeldir ki bu ayette nehy edilmeyen şey اقساط /iksât/doğrulukdur. Doğruluk ise adalettir. Dost veya düşman olsun adaletten ayrılmak yasaklanmış değildir.”³⁵ O, Maide 8. ayete işaretle “Ayet, düşmanlık mekânında bile adaletin terkinini helal görmüyor” diyerek,³⁶ bırakın kendi topluluğunuzdan insanları, düşmanlarla bile ilişkilerde adalet ve doğruluğun vazgeçilmez prensipler olduğunu vurguluyor.

Bu yorumlar İmam Mâturîdî’nin yukarıda açıkladığımız din anlayışının uzantısı olarak değerlendirilebilir. O, Allah’a nispet edilen rahmet ve adaleti yeryüzünde bütün insanlara yayarak onlar arasında yaratılış ve fitrat açısından, cins açısından bir fark görmez. Bu durum çeşitli topluluklarda gördüğümüz üstün ırk, kendilerinin dışındakileri hor ve hakir görme, kast sistemi vb. tavır ve uygulamaların ötesinde insana insan olduğu için değer veren bir anlayışın tabii bir sonucudur.

³³ *Te’vilât*, IX, 200-201.

³⁴ *Te’vilât*, V, 220.

³⁵ *Te’vilât*, F. Hayme neşri, V, 107-108.

³⁶ Maide 8: “Bir topluluğa olan öfkeniz sizi adaletsizliğe sürüklemesin; adil olun; bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır.”, *Te’vilât*, IV, 175; *Te’vilât*, F. Hayme neşri, V, 108.

İmam Mâturîdî'nin Din Anlayışında Hoşgörünün Pratiğe Yansıması

Bu rahmet ve adalet anlayışıyla İmam Mâturîdî'nin insanlara yaratılışlarından dolayı hak ettikleri saygıyı gösterdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Nitekim o, kalamcı kişiliğine rağmen gerek gayr-i Müslim unsurlara karşı, gerekse Müslüman mezhep sahiplerine karşı genellikle saygılı bir üslup kullanmıştır. Eleştirdiği görüşleri çeşitli normatif hükümler getirerek suçlamak ve küçümsemek yerine, ilgili delil ve burhanları aklî yorum ve muhakemelerle sıralayıp karşı görüşleri çürütmüş, hasımlarını ilzam ederken onları aşağılayıp hor görmekten öte hoşgörüsünü gösteren belirgin bir ilmî üsluba sahip olmuştur.³⁷

Bununla birlikte o müşriklere karşı, muhtemelen Kur'an'dan kaynaklanan, sert ve tavizsiz bir tavra sahiptir. Mutezileye karşı bazen kendi üslubuna uymayan sert ve küçümseyici nitelemeler kullanmıştır. Bazı fırkaları yeren rivayetleri, sıhhatleriyle ilgili ihtiyatını belirterek, ama çoğu kere Hz. Peygamber söylemiş gibi algılayarak onların aleyhine kullanmaktan çekinmemiştir. Kendi bağlı bulunduğu grubu da yer yer savunmacı bir üslûpla destekleme yolunu tutmaktadır. Bildirinin bundan sonraki bölümünde bu konudaki somut örnekleri sıralayacağız.

Bilimsel Tavrı

Bu konuda Mâturîdî'de pek çok örnek bulmak mümkündür. O, *Te'vilât*'ında ayetlerin yorumunu yaparken muarızlarının görüşlerini ilzam edecek, eleştirecek bir delil gördüğünde “*Bu konunun Mutezilenin değil, bizim dediğimiz gibi olduğu sabit oldu*”.³⁸ “*Bu ayet Mutezile'nin görüşünü nakz eder*.”³⁹ “*Bu ayetler bütünüyle Kerramiyye'yi nakzeder*”.⁴⁰ “*Burada Karamita'nın dediği gibi değil, Kitab'ın bir yerde olduğuna işaret vardır*”.⁴¹ “*Bu ayet Rafıza'nın imamet hakkındaki sözünün iptaline delildir*.”⁴² Gibi ifadeler kullanır. Örneğin Mümtahine 1. Ayetin yorumunda,

“*Ayette imanın hadde sahip olduğuna açık bir delalet vardır. Durum Haşeviyye, Mutezile ve Ashabu'l-Hadis'in: “Tâatlerin hepsi imandır”, dediği gibi değildir. Ayetteki hitabda bulunan lazımın leh ile sabit oldu ki imanın zû-hadliği kişinin kendi nefsindedir. Oda*

---

³⁷ Mâturîdî'nin fırkalar hakkında tavrını görüşlerini dikkate alarak inceleyen bazı çalışmalar yapılmıştır, M. Ali Kaygısız, *Mâturîdî'nin Çeşitli Fırkalara Bakışı*, İzmir 1996, (yayınlanmamış YL tezi); Kıyasettin Koçoğlu, *Mâturîdî'nin Mutezile'ye Bakışı*, Ankara 2005, (yayınlanmamış Dr. Tezi).

³⁸ *Te'vilât*, I, 21.

³⁹ *Te'vilât*, I, 60.

⁴⁰ *Te'vilât*, I, 35.

⁴¹ *Te'vilât*, II, 78.

⁴² *Te'vilât*, III, 294.

*kalb ile tasdikdir. Bunun dışındaki tâatler şeriattir.*⁴³ Demektedir.

*Tevhid’inde, Merkayûniyyeyi eleştirirken “Nurun yukarıda, zulmetin aşağıda bulunduğu, ikisinin arasında nur-zulmet olmayan bir aracının yer aldığını bunun duyuya ve algıya sahip insan ibaret olduğunu söylemişlerdir.”*⁴⁴ Diye onları tanımlayarak söze başlar, daha sonra onların görüşlerinin eleştirisine girişir.

Yukarıda geçen, onun En’am suresi 90. Ayetin yorumundaki “*Namazı, orucu, zekatı terk eden için dall/sapık denilmez. Ancak hudanın zıddını din edinenler için “dall” denilir.*”⁴⁵ İfadeleri dalalet kavramını *huda* kavramının zıttı olarak dindeki sapma için anladığını; din içindeki yorum farklılıklarını dalalet kavramıyla karşılamadığını gösterir. Bu tavır onun klasik kaynaklarda *ehl-i dalâlet, fırak-ı dâlle* gibi terimlerle karşılanan Mutezile, Havaric, Şîa vb. fırkaları Müslüman olarak kabul edip, tekfir etmediğini gösterir.

Bu genel ifadelerin yanında bilmediği konularda sükûtu tercih ettiğini gösteren ifadeleri de vardır. En’am 159. ayetiyle ilgili yorumunun başlangıç cümleleri şöyledir: “*Dinlerini bölenlerin kim olduğu hakkında; kâfirler, ehl-i dalâl, Harûriyye, Yahudiler ve Hıristiyanlar denilmesine rağmen biz onların kim olduğunu bilmiyoruz ve bu konuda delil teşkil edecek bir bilgimiz de yok.*”⁴⁶ Bu sözlerle açıkça hakkında bilgi sahibi olmadığı ve gelen rivayetlerle de kanaate ulaşamadığı konularda tavır almaktansa susmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Oysa o, karşıtları olan bu zümrelerle ilgili gelen rivayetlerden tercihte bulunarak veya rivayetleri genele teşmil ederek “bunların hepsi de olabilir” diye tavır gösterebilirdi.

Benzer tavrı Sabîîlerle ilgili yorumunda da görüyoruz. Bakara 62. Ayetin yorumunda, “*Sabiûn: Meleklerle tapınan ve Zebur okuyan bir topluluktur; yıldızlara tapınan bir topluluğa denilir; Mecusilerle Hıristiyanlar arasında bir topluluktur; Yahudilerle Mecusiler arasında bir topluluktur; Zındıkların mezhebini takip eder, ikiliğe kaildirler*”. Tanımlamalarını naklettikten sonra, “*onların kitabı yoktur, bizim yanımızda onlar hakkında bir bilgi de yoktur*”⁴⁷ diyerek onların kimlikleri konusunda sükût eder.

Ehl-i Kitab’a Karşı Tavır

Yukarıdaki bazı ayetlerin yorumunda da ifade ettiğimiz gibi Mâturîdî’ye göre, insanlar

⁴³ *Te’vilât*, F. Hayme neşri, V, 103-104.

⁴⁴ *Kitabu’t-Tevhid*, 260, ter., 212.

⁴⁵ *Te’vilât*, V, 137.

⁴⁶ *Te’vilât*, V, 270-271.

⁴⁷ *Te’vilât*, I, 147-148.

içinde yaşadıkları toplumlarda, ebeveynlerinin de etkisiyle taklitçi din anlayışına sahip olurlar. Bu taklit zamanla kibir ve inada ulaşarak insanlarda yanlış bir din anlayışının yerleşmesine ve bununda kendilerince doğru gibi algılanmasına yol açar. Böyle oluşan sapmalarda Allah, lütfü keremiyle insanlara kolaylık olsun diye peygamberler gönderir. Peygamberler de insanları halis dine, tevhid dinine çağırır onların yanlış din anlayışını düzeltmeye çalışır. Mâturîdî buradan hareketle mümini, “Allah nezdinde makbul din olan İslam’ı benimsemiş veya tamamını değil bir kısmını benimsemiş yahut Allah’tan başkasının dinine sarılmış”⁴⁸ diye tasnif ettikten sonra Nisa 150-151. ayetlere işaretle bir kısmını benimseyenlere kâfir denileceğini onların Allah ile peygamberler arasında tercih yaptıklarından veya peygamberlerin bir kısmını kabul edip bir kısmını kabul etmeme bakımından kâfir olduklarını belirtir.⁴⁹

Onun burada kastettikleri kendilerine Kitab verilenler, Ehl-i Kitab’dır. Çünkü onlar sadece kendilerine gönderilen peygamberlere inanmışlar, Kitab’larında kendilerinden sonraki peygamberlere işaret olmasına rağmen kibir ve inatlarından dolayı onları inkâr etmişlerdir.⁵⁰ İşte bundan dolayı Mâturîdî, Ehl-i Kitab’a karşı iyi davranılmasını; onlara karşı akla ve yaratılışa uygun, Kitab’ların ve Peygamberlerin gönderiliş esprisine ters düşmeyen yöntemlerin kullanılmasını tavsiye etmektedir.⁵¹ H. Özcan bu kabulü kısmî bir dinî çoğulculuk olarak niteleyerek, buna göre Yahudi ve Hıristiyanlarla diyalog kurulabileceğini belirtmektedir.⁵² Böyle bir şeye imkân var görünmekle birlikte bu diyalogun günümüzde bazı çevrelerin yaptığı gibi –ve tabiri caizse Mâturîdî’nin de belirttiği gibi- inançların bir kısmını yok sayarak gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir. Çünkü Mâturîdî halis din ve mutlak kabul edilmesi gererek din olarak İslam’ı vurgular ve ilgili ayete istinaden İslam’dan başka dinlerin kabul edilemeyeceğini belirtir.

Müşriklere Karşı Tavrı

Mâturîdî, Bakara 256. Ayetle ilgili “Rasulullah’dan gelen “Arab(müşrikler)’dan İslam veya kılıçtan birini seçinceye kadar bir şey kabul edilmez, ehl-i Kitab ve Mecusilerden cizye kabul edilir” rivayetinin hükmü gereği Ehl-i Kitab’ın cizye vermeyi kabul ettikten sonra inançları konusunda zorlanamayacağını, ancak müşriklerin bu hükme dâhil olmadığını,

---

⁴⁸ *Kitabu’t-Tevhid*, 635-636; *ter.* , 514-515.

⁴⁹ *Kitabu’t-Tevhid*, 635-636; *ter.* , 515.

⁵⁰ *Te’vilât*, I, 47, 250-251, 266.

⁵¹ Hanefî Özcan, *Mâturîdî’de Dinî Çoğulculuk*, 121-122.

⁵² Hanefî Özcan, *Mâturîdî’de Dinî Çoğulculuk*, 18-21, 28-30.

onlarla İslam'ı kabul edinceye kadar savaşılmaması gerektiği", yorumunu nakleder.⁵³ O, Kafirun suresiyle ilgili yorumunda, bu sureyle küfürde ısrar edip haddi aşmış inatçıların kastedildiğini, böylece müşriklerle münasebetin kesilmesi ve onlar hakkında ümit beslenmemesi gerektiğine işaret edildiğini ifade eder.⁵⁴ O, muhtemelen şirkin ayette de ifade edildiği gibi affedilmeyecek bir günah olduğunu ve kibir ve inadın en üst derecesi olduğunu düşünmektedir. Bu konuda onun, Hz. Peygamber'den gelen haberleri ve Hz. Ebu Bekr'in riddeyle ilişkilerindeki tavrını örnek aldığı söylenebilir.

Mutezile'ye Karşı Tavrı

Sünni kelimcilerin birincil karşıtları olarak kaynaklarda yer alan ve haklarında reddiyeler yazılan Mutezile konusunda Mâtürîdî'nin de emsallerinden çok farklı düşünemeyeceği açıktır. Nitekim o, gerek Kabî'nin şahsında gerekse ele aldığı konulara göre diğer Mutezililerin şahsında fırkaya karşı çok ciddi eleştiriler getirmiştir. *Tevhid*'inde "Kaderiyye veya Mutezile'nin Zemmi" ne dair uzunca bir bahis altında, benzeri kelimciler gibi Hz. Peygamber nispet edilen "Kaderiyye bu ümmetin Mecusileridir" sözüne istinaden, bu sözün ancak Mutezileye yakıştığından başlayarak, âlem ve insanın fiilleriyle ilgili görüşlerinden dolayı Mutezileyi Mecusilere benzetip ilzam etmiş; sonra onların yaratılışlarının da Mecusilere benzediğini şu ifadelerle dile getirmiştir: "*Mutezile mensuplarının, buldukları toplumda tanınmalarını sağlayan iki belirgin alamet daha var. Birincisi onlara bakanlar tarafından, yaratılışlarından dolayı görülebilen bir soluk benizlilik; ikincisi Mecusilerin mekânlarına (hanlarına) gitmeleri; hepsinin de yaşadıkları İslam ülkelerini dâru'l-İslam olarak kabul etmeyişleri.*"⁵⁵ "...Böylece insanlar Kaderiyye konusunda anlattığımız gibi Mutezile'nin cüretini ve onların sefihliklerinin büyüklüğünü öğrenmiş olacaklar."⁵⁶

Mürchie'ye Karşı Tavrı

Mâtürîdî'nin Mutezileye karşı sergilediği sert tutumun zıddını Mürchie'ye karşı tavrında görmek mümkündür. Muhtemelen Ebu Hanîfe'nin iman görüşüyle Mürchie bir tavır içinde oluşu ve kendisinin de bu gelenekten gelmesi onu bu konuda savunmacı bir üsluba yöneltmiştir. *Kitabu't-Tevhid*'inde "İrca Hakkında" bir başlık açarak açıkça Ebû Hanîfe'yi

⁵³ *Te'vilât*, II, 159. Ancak ayetin yorumundan Mâtürîdî'nin din, iman ve tâat konularında bireylerin baskı altında tutulamayacakları anladığını, burada savaşla ilgili hükümlere değinmediğini belirtmeliyiz.

⁵⁴ *Te'vilâtul-Kur'an Tercümesi*, 73-74.

⁵⁵ *Kitabu't-Tevhid*, 500-504, çev. 401-404.

⁵⁶ *Kitabu't-Tevhid*, 511, çev., 409.

savunan, irca' kavramını başak gruplara yönelten bir söylem geliştirmiştir.⁵⁷ Gerçi, mahmud/övülen irca' ve mezmum/yerilen irca' tasnifi yaparak orijinal ve son derece isabetli bir düşünce örneği sergilemişse de onu bu düşünceye yönelten saikin kendi geleneğinin haklılığını ve meşruiyetini ispatlamak kaygısı olduğunu unutmamak gerekir. Mâturîdî, mahmud irca'yı “*Nisa 48. Ayete istinaden büyük günah işleyenler hakkındaki hükmü Allah'a bırakanlar*”; mezmum irca'yı ise, “*fülleri Allah'a bırakarak, onlarda kulun eylem ve tedbirini reddeden cebir*”⁵⁸ diye açıklar. Haberde gelen “*Ümmetimden iki sınıfa şefaetim erişmez: Kaderiyye ve Mürcie*”⁵⁹ sözü de buradaki Mürcie'den Cebriye'nin kastediğini ifade ederek, cebr fikri üzerinden hareketle Haşeviyye'yi de itham eder.⁶⁰

Sonuç ve Değerlendirme

İmam Mâturîdî'nin yaşadığı kültür çevresinin etkisinde bir din anlayışı geliştirmiştir. Bu çevrenin gayr-ı Arab ve merkezi otoriteden uzak oluşu, kendisinin gündelik siyasetle uğraşmayı Mâturîdî'nin bağımsız ve hür düşünmesini kolaylaştırmış ve akla ve dayalı sağlam bir din anlayışı oluşturmuştur. Taklide değil, delil ve burhana dayanan bu din Kur'an'da hak din, halis din, hanif din olarak nitelendirilen ve bütün peygamberle indirilen Allah'ın dini, tevhid dini, İslam'dır. Bütün peygamberler insanları Allah'ın birliğine ve sadece O'na kulluk yapmaya çağırmıştır. Bu din anlayışında yaratılanlarda Allah'ın rahmet sıfatının eserini görme ve Allah'ın herkese karşı adaletli davranma emri, İmam Mâturîdî'de bütün yaratılanları hoş görme, yaratılıştan dolayı kendilerine hak ettikleri değeri verme, her şeyi yerli yerine koyma şeklinde tezahür etmiştir.

Bu durum büyük ölçüde onun üslûbuna etki etmiş, klasik Mezhepler Tarihi ve Kelam kaynaklarında gördüğümüz karşıt grupların ilzamu ve reddine yönelik normatif hükümler yerine daha bilimsel, hüküm beyan etmeden eleştiren ve eleştirilerde duygulardan öte akli istidlallerin, delil ve burhanların sıralandığı bir üslûp hâkim olmuştur.

Maturîdî, Allah katında makbul nihaî dinin İslâm olduğunu vurgulamasına rağmen, kendilerinde imandan hasletler bulunduğu için Ehl-i kitapla bir arada yaşamayı sağlayacak çoğulcu bir din anlayışına sahiptir. Ancak o, benimsediği din anlayışına istinaden, kibir ve inadın

⁵⁷ *Kitabu't-Tevhid*, 613-616, çev., 497-500.

⁵⁸ *Te'vilât*, I, 81-82. Ayrıca krş., Sönmez Kutlu, Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri, Ankara 2000, 275; Kıyasettin Koçoğlu, *age*, 33-37.

⁵⁹ Şevkani, “*el-Fevâidü'l-Mecmûa*”, 452'de rivayetin uydurma olduğu tespit eder. Bkz., *Te'vilât*, I, 82, dipn: 3.

⁶⁰ *Kitabu't-Tevhid*, 613-616, çev., 497-500.

son noktası olarak gördüğü şirke ve müşriklere karşı Kur'ânî bir tavırla tahammülsüz ve tavizsizdir.

Bu genel tavrına rağmen İmam Mâturîdî, bilerek veya bilmeyerek benimsediği görüşü haklı göstermeye veya karşıt grubu reddetmeye yönelik duygusal ifadeler de kullanmıştır. Mürcie ve Mutezile hakkındaki ifadeleri bu tavrın tipik örnekleridir. Bu ifadeler muhtemelen insan olarak olaylara karşı çeşitli zamanlarda verdiği tepkilerle ilgilidir. Onun çeşitli grupları yeren Hz. Peygambere isnat edilen rivayetlere eserinde yer vermesi ise, ihtiyat lafızlarını kullanmakla birlikte, bulunduğu çevrede bu tip rivayetlerin karşıtları ret ve ilzam bağlamında sıkça kullanıldığını ve onun da bu hatadan kurtulamadığını göstermektedir. Bununla beraber İmam Mâturîdî görüşlerini eleştirerek çürüttüğü, yanlış ve hatalarını ortaya koyduğu farklı fırka mensuplarını doğrudan tekfir etmeye teşebbüs etmemiştir.